

Ганна КОНТОРЧУК

КОНОТАЦІЇ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПОЕЗІЇ О. ОЛЬЖИЧА

У статті проаналізовано конотації синтаксичних конструкцій, які характеризують особливості ідіостилю О. Ольжича: заперечно-протиставні підмети в однорідному ряду, складені іменні присудки, ускладнені частками, широка палітра окличних речень, різних за семантикою і структурою, а також питальних (риторичних, альтернативних, запитань-відповідей) речень, вставлених одиниць та ін.

Ключові слова: конотація, складений іменний підмет, заперечне порівняння, однорідні члени речення, окличне речення, питальне речення, риторичне речення, альтернативне запитання, запитання-відповідь, номінативне речення оцінне, вокативне речення, риторичне звертання, вставлені конструкції, ампліфікація.

Творчість О. Ольжича, поета і вченого, характеризується широтою тематики і сюжетів, пов'язаних як із праісторичним минулим нашої країни, так і з її сьогоденням. Своїм змістом вона виразно історіософічна, лаконічна і дуже ощадна в художніх засобах. Феномен О. Ольжича як людини, поета і вченого, підкреслюють дослідники, можна осмислити лише в сукупності, в тісному зв'язку його непересічного життя і творчості.

Проповідуючи своїм словом тип людини-героя, О. Ольжич свято вірив у сконденсовані в людині потужні потенційні сили. Поет абсолютизував людську волю, яка найвиразніше проявляється в програмованому осяганні заздалегідь визначеної мети:

*Захочеш – і будеш. В людині, зятям,
Лежить невідгадана сила¹ [с. 88].*

Поетичний доробок О. Ольжича був предметом вивчення в небагатьох розвідках українських мовознавців, які розглядають різні аспекти мови творів митця, котрий тільки віднедавна став відомим широкому загалу в Україні. Це А. Загнітко²,

¹ Тут і далі цитуємо за Ольжич О. Незнаному воякові. – К. : Дніпро, 1994. – 432 с.

² Загнітко А.П. Національно-світоглядні основи поетичної граматики Олега Ольжича// Формування громадянської свідомості молоді: тези і матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої роковинам Олега Ольжича (24-25 лютого 1995 року). – Донецьк : ДонДУ, 1995. – С. 187-

Л. Дмитришин³, М. Пентилюк⁴ та ін. Так, С. Єрмоленко у статті «Мовотворчість Олега Ольжича»⁵, аналізуючи особливі індивідуальні звороти і слова-образи в художніх текстах поета, зауважує при цьому, що предметно-часовий зріз поетичної мови, який визначається тематичною спрямованістю творів, не завжди виявляє особливості ідіостилію, тоді як синтаксично-інтонаційні, ритмічні одиниці показові для індивідуального мовомислення. Тому дослідниця звертає увагу на поетичний синтаксис О. Ольжича: «...це синтаксис вольової модальності, це структури закликів, в яких чітко вимальовується культ героїчного:

Держава не твориться в будучині,

Держава будується нині (с. 85)»⁶.

Окремі риси експресивного синтаксису творів О. Ольжича розглянули Денисенко Л.П. і Кисіль Т.С.⁷

Таким чином, досі залишається актуальним питання про формування образності поетичної мови О. Ольжича шляхом семантичного і прагматичного конотування одиниць різних мовних рівнів. Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати основні особливості стилістичного синтаксису поезій О. Ольжича.

Експресивність синтаксичних одиниць, наголошує Н. Гуйванюк, пов'язана з наповненням нормально-семантичної структури речень різної будови новим комунікативним змістом, поетично змодельованим відтворенням дійсності через призму авторського Я, через систему образних асоціацій і схем, що відображають нуртування думок і почуттів, створюючи особливу мовну експресію.

Аналіз синтаксичної будови поетичних текстів О. Ольжича періоду 30-40-х років ХХ століття свідчить, що основою

191.; Загнітко А.П. «Він керувався сонцем» (Про мовотворчість Олега Ольжича) // Культура слова. – 1996. – Вип. 48-49. – С. 59-64.

³ Дмитришин Л. Особливості метафоричних структур у поезії Олега Ольжича // Філологічні студії. – Луцьк, 2000. – №3. – С. 82-87.

⁴ Пентилюк М. Традиційність і новаторство ідіостилію Олега Ольжича // Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення творів української діаспори). – 2006. – Вип. 2. – С. 15-20.

⁵ Єрмоленко С. Мовотворчість Олега Ольжича // Дивослово – 1998. – №10. – С.13-15.

⁶ Єрмоленко С. Мовотворчість Олега Ольжича // Дивослово – 1998. – №10. – С. 14.

⁷ Денисенко Л.П., Кисіль Т.С. Стилістичні особливості інфінітивних речень у поезії Олега Ольжича // Вісник Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2001. – №2. – С.1-2.

⁸ Гуйванюк Н. Експресивний синтаксис: досягнення і проблеми // Актуальні проблеми синтаксису: матеріали Міжнародної наукової конференції 19-21 жовтня 2006 р. – Чернівці : Рута, 2006. – С.274.

індивідуально-авторського стилю поета є низка своєрідних синтаксичних структур. Так, автор часто порушує звичну схему поєднання заперечно-протиставного підмета (а також додатка, обставини) в однорідному ряду: коли перший однорідний член речення ускладнений заперечною часткою, а наступний приєднується з допомогою протиставної інтонації (сполучник *а* пропускається):

*Коло мертвих джерел, по мовчазних скелистих вертепах
Не мавки полохливі – гніздяться огненні дракони* [с. 77].

Конотація різкого контекстуального протиставлення певних явищ чи предметів підкреслюється за допомогою тире. Подібні структури в усній народній творчості відомі як заперечні порівняння⁹:

*Не борті, повні золотого меду,
Не чорні шкури оксамитних кун,
Не чеське срібло – сяйвом попереду
Огненна слава йде Войовнику* [с. 105].

Як відомо, вибір протиставлюваних (зіставляваних) понять залежить від світобачення митця, якості порівняння – від його світогляду і традицій. В основі порівнянь О. Ольжича лежить переважно книжна, абстрактна лексика, хоча часто у контексті знаходимо несподіване зіштовхування досить віддалених за семантикою лексем, що поглиблює експресію вислову:

*Не жалоці на ріках вавилонських,
Не розпач і пригніченість Голготи, -
Розпалений, шалений, хижий вітер
Піском червоним повиває сонце,
Кладе тишиці, нагина дерева
І опалєє лиця і вуста* [с. 112].

Ампліфікація подібних заперечних порівнянь, часто поширених і ускладнених (наприклад, однорідними означеннями-епітетами), значно посилює враження від сказаного, дозволяє багатогранно окреслити суть явища. Цю стилістичну фігуру можна вважати однією з основних у мовотворчості О. Ольжича (у його поезії ампліфікують головні і другорядні члени речення, різні типи речень, однорідні і вставлені одиниці та ін.), що пов'язано передусім з неординарною особистістю автора, який був вольовою натурою і тому надавав перевагу «поезії духової енергії, інтелектуальної, вольової, спроможної виховувати цілісну натуру,

⁹ Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. – К. : Вища школа, 1987. – С.24.

сильний характер»¹⁰. З приводу ампліфікації, нагнітання однотипних синтаксичних одиниць В. Чабаненко зауважує, що в ній знаходять вираження людські почуття, які характеризуються часто хвилеподібною навальністю, нестримністю. Психологічно мотивована ампліфікація виконує кілька експресивних функцій водночас: сприяє смисловій конденсації й логічному виразненню думки; створює емпатично інтонований, почуттєво напружений семантичний комплекс вислову; підсилює фокус словесного зображення; породжує певний тон мовлення, завдяки чому допомагає емоційно вплинути на читача (слухача)¹¹.

В однорідних рядах, які утворюють заперечні порівняння, зустрічаються і додатки:

Річки течуть не водою – камінням сухим і чорним [с.104].

Ось сходить, виростає, розцвіта

Благословеніє не форми, суті [с.75].

Рідше заперечуються, протиставляючись, обставини:

Знов не вгору несмілим зором –

В безкраї степів [с.115].

Розгорнуті заперечні порівняння у тексті поезій О. Ольжича часто підкреслюють не одну, а кілька спільних ознак у двох порівнюваних явищах, і це дозволяє глибше й об'ємніше окреслити суть думки чи почуття ліричного героя:

Не світлий спокій дорогих глибин

Прозорої і чистої науки,

Не золоті натхнення орхідеї –

З ласкавості незмірної своєї

Пошли мені, молюся, дар один... [с. 118].

Подібні заперечно-порівняльні конотації у творах – це основа особливо багатозначної образності і водночас лаконічності вислову:

Не повітря – найтонші звуки,

Не долина – блакитний дим [с. 118].

Лапідарності думки, підкресленої внутрішнім динамізмом, поет досягає також за допомогою складеного іменного присудка, часто ускладненого порівняльною або заперечною часткою, яка виступає вагомим і яскравим засобом вираження авторської модальності, а також завдяки ампліфікації подібних присудків:

День – прямокутник матового шкла,

¹⁰ Неврлий М. Муза мужности й боротьби // Ольжич Олег. Цитаделя духа. – Братислава : Словацьке педагогічне товариство; Пряшів : відділ української літератури; Лондон : Фондація ім. Олега Ольжича, 1991. – С. 11.

¹¹ Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – С. 175.

Велика грудка кинутого снігу [с. 70].

Просте каміння – як прості слова... [с. 71].

І земля – не земля, тільки спечена цегла рудава... [с. 77].

І небо – синь, і синява – розлив,

І хвилі – каламутні і мінливі [с. 74].

Кожен з наведених прикладів – ніби окремий мазок у мальованій митцем картині світу; цей мазок-образ, простий і водночас ємкий, формує своєрідну афористичну конотацію – вияв у світобаченні автора глибинної філософії:

Достаток – лише марність,

І щастя – сліпий гріх [с. 76].

О. Ольжича називають революційним романтиком. Поняття героїзму в нього означає не лишень чесногу, але й сильний духовий заряд, здатний оновити і морально оздоровити світ покори і рабства¹². У спогадах дружини поета Катерини Білецької знаходимо порівняння його поезії з поезією батька, Олександра Олеся: «Вірші Олеся є прекрасні, повні пориву, ніжності, любови, патріотизму, але вони інші. Вони мелодійні й надаються до співу. Ольжича вірші – кам'яні, пророчі, суворі. Вони поривають до незбагнених вершин і відбивають ритмом походу...»¹³. Саме тому, безперечно, у творах О. Ольжича, у його «ліриці напружених епізодів, поезії мужности і боротьби», за словами М. Нервлого,¹⁴ велика кількість окличних речень – розповідних, спонукальних, питальних, одночленних і двочленних, простих неускладнених і ускладнених, складних елементарних і неелементарних, – що передають широкий діапазон емоційних і експресивних конотацій – від радості, захоплення, зачарування, замилювання до заклику, здивування, неприйняття та ін.:

Земля! Земля! Плодюча, повногруда!

Як та, невірна, де родила мати!

Ти приймеш сім'я вибраного люду!

А дикуни – їх можна відогнати [с. 51].

Чи ж не підіб'єм, не зірвемо ми

І обрії цей, і хмари ці рожеві?! [с. 55].

О, скільки зелені, о, скільки душних злив

У грудочці блискучій антрациту! [с. 124].

Яке намисто золотавих днів

В одній краплині буритину укрито!

¹² Нервлюй М. Муза мужности й боротьби // Ольжич Олег. Цитаделя духа. – Братислава : Словацьке педагогічне товариство; Пряшів : відділ української літератури; Лондон : Фондація ім. Олега Ольжича, 1991. – С.17.

¹³ Там само, с. 23.

¹⁴ Там само, с. 17.

Смертоносні! Тверді! Непоборні!

Дорогі до безтями! Прийдіть! [с. 114].

Особливе місце серед окличних речень у текстах поезій О. Ольжича посідають односкладні номінативні оцінні, а також вокативні речення, які несуть дуже сильну експресивну конотацію захоплення певними явищами чи подіями (емоційність висловлення, як правило, підкреслюється вигуками або модальними частками):

О, невмолимі скам'янілі дні!

Міцна рука над людьми і богами! [с. 66].

О, шляхи ці, і курява, і галльські простори! [с. 66].

О, ця днина, як п'яне вино!

О, ця смерть, як холодна блакить! [с. 115].

О Україно! Хай нас людство судить, –

Тобі одній – думки і почуття! [с. 111].

Виключно експресивну конотацію мають вокативні речення, які розгортаються в складні неелементарні. При цьому, як правило, автор вдається до ампліфікації однотипних за будовою звертальних компонентів, щоб передати максимальну конденсацію почуттів:

О очі мої гарячі,

Уста мої сірі, спрагли,

Що бачите тільки Сонце,

Щоб тільки кричати Правду! [с. 112].

О, неба сірість, оливо води,

В густих туманах обважнілі віти,

Страшна вагітність, що несе плоди,

Які аж правнукам уздріти! [с. 72-73].

Своєрідним повтором у тексті цитованої вище поезії «Нічний напад (Джаз)» виступає окличне складне безполучникове елементарне речення, перший компонент якого ускладнений звуконаслідувальним словом (воно виділене авторським знаком оклику). Цікаво, що наступне речення протиставляється семантикою першому, у ньому з'являється повторювальна емоційна частка, яка посилює враження від сказаного. Таким чином автор досягає бажаного емоційного ефекту, відтворюючи стан завойовників-переможців, які завдали несподіваного удару, пор.:

Гэх! вже чути дим веселих вогнищ,

Вже лунають співи очманілі! (...)

Гэх! як нагло увірвуться співи,

Як заб'ється бубон з переляку! [с. 68].

Доречно зауважити, що О. Ольжич створює цікаві звертальні формули (переважно в ролі вокативних речень), у яких іменник у кличному (часом у називному) відмінку поширюється одним або кількома власне означальними реченнями:

*О Націє, що над добро і над зло,
Над долю, і ласку і кару, –
Хто, темний, не схилить поблідле чоло
В сліпучому сяйві Базару? [с. 93].*

Інколи вокатив являє собою неелементарне складнопідрядне речення

– з однорідною супідрядністю:

*О думка, що тіло без жалю руба,
Що очі й уста твої сушить! [с. 93]*

- з послідовною підрядністю і под.:

*Товаришу, ти, чиє тіло вжила
Рішуча рука, як шилета! [с. 93].*

Рідше зустрічаються вокативні речення, головний член у яких виражено особовим займенником, що поширюються підрядним займенниково-означальним реченням. Ця своєрідна мовленнєва конструкція, як і попередні структури, має чітко окреслену модальність:

*А ви, що фелахами глей рівнини
Місили в цяцьковані стіни,
Ось вдарять громи – і осядуть вони
Озерами жовтої глини [с. 95].*

Ампліфікація речень-риторичних звертань, ускладнених вигуком і поширених підрядним власне означальним реченням, підтримує стилістичні конотації величезного піднесення, радості, життєствердних мотивів:

*О груди, що сподобляться вхопити
Розтопленого золота повітря!
О серце, що, міцне, не розірветься,
Збагнувши неохопленість доби! [с. 112].*

Нагромадження вокативних конструкцій – риторичних і власне звертань – в алогічному однорідному ряду (в межах безсполучниково-сполучникового неелементарного речення), безперечно, теж одна з важливих рис ідіостилу О. Ольжича: ампліфікація дозволяє поету відтворити особливий емоційний стан ліричного героя і водночас передати авторське ставлення до зображуваного:

*О мряко неповторної доби,
Дими з-під стріх, що стеляться
так низько,
Жінки, що тчуть при огнищах собі,
Чоловіки в дощах на пасовиськах!.. [с. 103].*

Несподіваних експресивних конотацій набувають у поезії О. Ольжича питальні конструкції – риторичні, альтернативні, запитання-відповіді. Так, ампліфікація риторичних запитань,

увиразнена анафоричним повтором і окличною інтонацією, підкреслює силу почуттів ліричного героя:

Хто це став так біля себе?

Хто це став, напнувши луки,

Сірим муром на майдані?! [с. 53].

Де вагання всі молодечі,

Де лицарські мої гордині? [с. 69].

Чи була коли днина, як ця,

І дівочі вуста принадніш?! [с. 115].

Альтернативні запитання, створюючи в тексті своєрідний емоційний контраст, дозволяють читачеві зосередити увагу на виборі відповіді між двома протилежними пропозиціями:

Чи не ласка на чолі в мене,

Чи не щастям іскриться око? [с. 64].

Різкіший вітер чи гостріші очі? [с. 74].

Запитання-відповідь не тільки привертає увагу до важливих для автора думок, а й ще більше підкреслює енергійність ритму поезії (зауважимо тут, що відповіді містять підкреслене емоційно-оцінне забарвлення):

Чоло їм поставити? Ні ще!

А куля? А кулю облиш! [с. 84].

Важливим структурним елементом у тканині багатьох поезій О. Ольжича виступають вставлені конструкції, не однорідні ні за будовою, ні за способом поєднання з попереднім контекстом, ні за власне стилістичним навантаженням у тканині твору. Дуже рідко трапляються побудови доповнювально-уточнювальні за семантикою, однак з оцінною конотацією, які не виходять за межі контексту:

Наплечник – він обвис, немов мертвяк!

А підтягнися, посоромся, брате!

Гедзь пролетів... (мале, але завзяте!)

І що це ноги ікандибають так? [с. 125]

У переважній більшості творів смислові зв'язки вставлення виходять за межі окремого речення, пояснюючи, конкретизуючи, узагальнюючи семантику певних текстових структур¹⁵. Емотивна підсилена виразність вставлених одиниць спирається на семантику окремих слів основної частини ускладненого речення і підтримується контекстними мовленнєвими чинниками (повтором, антонімією, синонімією і т.п.):

І будуть: не сонце, не обрій,

¹⁵ Мойсієнко А.К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. – К. : ПП «Я. Січовик», 2006. – С. 218.

А сірість похмурого дня.

(На сірім граніті хоробрі

Різблять своє мужнє ім'я). [с. 128]

Вставлення у мові поезій О. Ольжича переважно являють собою принагідні емоційно-оцінні зауваження, доповнення, репліки і т.п., і попри те, що за структурою дуже різноманітні, всі відзначаються яскравою емпазою, посилюваною паузним (пунктуаційним) обрамленням:

Ширше груди! Повніше серця!

(Бо згориш від чекання, згориш!)

Чи була коли днина, як ця,

І дівочі уста принадніші?! [с. 115]

Найчастіше вставлені конструкції в аналізованих творах виконують образно-композиційну функцію у структурі цілісного тексту:

На горі під лісом – біла хатка.

Біла дівчина виходить, біла цятка.

Над горою вдень шовкове небо.

(Як воно, шовкова в грудях туга).

І вночі під лісом хатка біла.

(Ах, навік, навік душа сп'яніла!..)

Над горою оксамитне небо.

(Чом так в грудях оксамитно-смутно?) [с. 110-111].

Тут фіксуємо асоціативні зв'язки між семантикою основного речення і вставленої конструкції, що являє собою самостійну синтаксичну побудову, хоча у двох випадках повтор лексем (правда, у вставленні вони набувають метафоричного змісту) підкреслює динамічний ланцюг загальнотекстового утворення.

Характер емоційно-експресивної оцінки – позитивної чи негативної, – вираженої вставленням, зумовлюється позамовними чинниками, насамперед змістом твору і ставленням автора до зображуваного. У поезії О. Ольжича вставлені конструкції, як правило, мають своєрідну модальність – питальну (риторичну, альтернативну) та емоційну, виражену окличними реченнями, які на тлі контексту увиразнюють внутрішній стан ліричного героя і водночас окреслюють авторське «я»:

І дні, і ночі... (Та ж коли, коли?)

Весна. (Остання чи передостання?)

Хіба ж не всі прекрасні ми взяли

Дари дитинства і дари кохання?

Душа рікою вийшла з берегів.

(Верніть її в джерела воркітливі!)

І небо – синь, і синява – розлив,

І хвилі – каламутні і мінливі.

Вдивляйся в неозору далечинь...

(А серце, серце – прапором тріпоче!)

Різкіший вітер чи гостріші очі?

О шал непогамованих хотінь,

О ласка, – путь коротку і квалливу

Скінчити незміримістю пориву!.. [с. 74].

Аналіз найбільш яскравих і значимих синтаксичних явищ, які О. Ольжич збагатив додатковими, авторськими значеннями – конотаціями, свідчить про непересічний талант поета-мовотворця, оскільки за його зовнішньою мовною формою пульсує, б'ється, живе таке сучасне, по-філософському глибоке і водночас емоційне мислення, втілене в довершені інтелектуальні масиви української літературної мови.¹⁶

Анна Конторчук

Коннотации синтаксических единиц в поэзии О. Ольжича

В статье проанализированы коннотации синтаксических конструкций, которые характеризуют особенности индивидуального стиля О. Ольжича: отрицательно-противительное подлежащее в однородном ряду, именное составное сказуемое, усложненное модальными частицами, большое количество восклицательных предложений, разных по семантике и по структуре, а также вопросительных (риторических, альтернативных, вопросов-ответов) предложений, вставных единиц и др.

Ключевые слова: коннотация, именное составное сказуемое, отрицательное сравнение, восклицательное предложение, вопросительное предложение, риторическое предложение, альтернативный вопрос, вопрос-ответ, однородные члены предложения, номинативное предложение, вокативное предложение, вставные конструкции, амплификация.

Anna Kontorchuk

The connotations of syntactical constructions in the poetry of O. Olzhych's

In the article the connotations of syntactical constructions which characterize O. Olzhych's idiosyncrasy have been analyzed. They are: the subzero-adversative subjects in the homogeneous line, nominal predicates complicated with particulars, a large palette of exclamatory sentences which differs in semantic and structure, and the interrogative suggestions (rhetorical, alternative, question-answers), the cuttings-in units etc.

Keywords: connotation, nominal predicate, subzero comparizon, homogeneous parts of sentence, interrogative question, vocative sentence, rhetorical sentence, alternative question, question-answer, nominative sentence, rhetorical appeal, cuttings –in units, amplification.

¹⁶ Ермоленко С. Мовотворчість Олега Ольжича // Дивослово. – 1998. - №10. – С.15.